

УДК 141.12:140.8

Наталія Луковнікова

ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАНПСИХІЗМУ О. М. ГІЛЯРОВА

Статтю присвячено аналізу онтологічних аспектів панпсихізму та характеристиці теорії «синехологічного спіритуалізму» О. М. Гілярова. Автор доводить спорідненість і спільність духовних коренів вчення О. М. Гілярова з філософією всеєдності Володимира Соловйова.

Ключові слова: панпсихізм, синехологічний спіритуалізм, свідомість, всесвіт, дух, матерія, Бог, душа.

Lukovnikova N. The Ontological Aspects of O.M. Gilyarov's Panpsychism

The article is devoted to analysis of ontological aspects of panpsychism and to characteristic of theory of «synechological spiritualism» of O.M. Gilyarov. The author proves relative and common character of spiritual roots of O.M. Gilyarov's theory to philosophy of general unity of Volodimir Solovyov.

Key words: panpsychism, synechological spiritualism, conscience, Universe, spirit, substance, Deity, soul.

Луковнікова Н. Онтологические аспекты панпсихизма А.Н. Гильарова

Стаття посвящена анализу онтологических аспектов панпсихизма и характеристике теории «синехологического спиритуализма» А. Н. Гильарова. Автор доказывает родство и общность духовных корней учения А. Н. Гильарова с философией всеединства Владимира Соловьёва.

Ключевые слова: панпсихизм, синехологичний спіритуалізм, сознание, вселенная, дух, материя, Бог, душа.

Українській філософській думці на всіх етапах її розвитку було властиве духовне спрямування. Особливо виражені ці властивості у працях філософів другої половини ХІХ ст., а саме О. М. Гілярова. Слід, залишений Олексієм Гіляровим в історії вітчизняної філософської освіти та науки, є, як бачимо, надто помітним, щоб

вибачити ту байдужу легковажність і упередженість, з якою поставилася до нього у свій час радянська філософська історіографія. Але і сьогодні його повернення із забуття залишається частковим.

Онтологічні погляди Олексія Микитовича Гілярова пов'язані з панпсихізмом німецького філософа, фізика та психолога Г. Фехнера. У 90-ті роки Олексієм Микитовичем Гіляровим було розроблене оригінальне філософське вчення – синехологічний спиритуалізм, яке ґрунтується на визнанні за першооснову духу як множинності, що перебуває в єдності; на розумінні духу і матерії як двох визначень однієї першооснови – всесвітньої свідомості, на тлумаченні всесвіту як «одухотвореного організму».

Зміст та основні положення своєї філософії синехологічного спиритуалізму як різновиду панпсихізму О. Гіляров викладав у працях «Вступ до філософії» та «Філософія в її сутності, значенні та історії». Однак якщо в першій праці вони були викладені у формі розгорнутих тез, то в другій аргументація розширена зверненням до історії філософії, новітніх досягнень природознавства, порівнянням поглядів мислителів від античності до свого часу.

Основними питаннями, якими має перейматися філософія і які охоплюють всезагальне життя, як вважав О. Гіляров, є гносеологічне – це питання про знання; онтологічне, що людина повинна визнати тим, що існує; релігійне – чи є Бог і яка природа божества; космологічне – яка природа світобудови; психологічне – яка природа духу та які стосунки між духом і тілом; соціологічне питання про природу держави, які її найкращі форми, що таке право та в чому полягає народне багатство; етичне питання про те, що таке найвище благо, у чому полягаю щастя; естетичне питання розглядає яка природа художньої творчості, які її напрями, що таке краса. Олексій Гіляров визнавав гносеологічне питання головним, тому що будь-яке світорозуміння має співвідноситися з істиною, де істина визначається як відповідність між думкою і дійсністю.

Розглядаючи гносеологічне питання, О. Гіляров вказував, що будь-яке світорозуміння зумовлене властивостями внутрішньої і зовнішньої природи, місцем і часом життя людини як взаємозв'язку між зовнішньою і внутрішньою дійсністю, яка не є чимось нерухомим, замкнутим, а являє собою потік, де одна хвиля змінює іншу. Людину також потрібно розглядати з двох боків – зовнішнього (тіло) та внутрішнього (дух). Гіляровим людина характеризується із зовнішнього боку як організм, який складається із множини частин, які пов'язані між собою так, що всі вони зумовлені цілим,

а ціле зумовлене частинами. Із внутрішнього боку людина розглядається як психологічна особистість, якій притаманні розум, воля і почуття. Ці три стани тісно пов'язані між собою, їх неможна розглядати окремо. Будучи такою, людина переживає безмежну кількість станів, одні з них у дійсності, а інші у творчому узгодженні. Але ці стани не можуть задовольнити потреби духу. Тільки філософія задовольняє всі потреби людини, до чого вона й прагне і чим відрізняється від мистецтва, науки та релігії.

О. Гіляров завжди намагається розглядати філософію в єдності з іншими формами суспільної свідомості, прагне показати, як у реальній історії переплітаються релігія, філософія, наука, мистецтво, моральність, право, невтомно наголошуючи, що сутність останніх розкривається. Тільки виходячи з єдності всіх форм духовного життя, зумовленої спільною творчою діяльністю, що по різному в цих різновидах розгалужується.

Розглядаючи філософію, релігію, науку та мистецтво, О. Гіляров виводить їх зі спільного кореня, де першим постає мистецтво. Але мистецтво послуговується матеріалом з обмеженого кола дійсності і втілює його в образах задовольняючи окремі потреби людини. Релігія так як і філософія опирається на матеріал із безмежної дійсності, але прагне задовольнити безпосередньо, а не через рефлексію. Тому релігія потрібна людині як певне керівництво, хоча вона також неспроможна задовольнити всі потреби особистості. Людина, яка бажає повної свободи, не бажає бути нічийм рабом, навіть Божим.

З приводу взаємозв'язку філософії і науки О. Гіляров зазначав, що наука вивчає співвідношення між явищами і керується не так синтезом, як аналізом. Але оскільки наука прагне звести всю складну дійсність до єдиного принципу, то переходить у галузь філософії. Однак філософія відрізняється від науки. Філософія завжди спирається на знання. Вона є справою особистісною, звертається лише до внутрішньої дійсності.

Оскільки філософія спирається на знання, то вона споріднена із наукою. Вона і була першою цілісною наукою від якої відгалужувалися інші науки. Однак вони відходять від неї, звертаються до зовнішнього світу. Наука звільняє людину від забобонів, але покращити життя не може. Внутрішнє задоволення людині може принести тільки філософія.

Таке розуміння суті філософії передбачає створення нового світогляду. О. Гіляров переніс розгляд цього питання в онтологічну площину та основні філософські напрями.

У своїй праці «Вступ до філософії» Гіляров зазначає, що потрібно чітко з'ясувати для себе в чому полягає онтологічне питання, для того щоб зрозуміти онтологічні напрями, які будемо розглядати. «Онтологічне питання полягає в тому, що ми маємо визнавати незмінне серед загальної зміни» [1, с. 11]. Основою стає визнання того, що головними властивостями природи, де людина усвідомлює себе істотою, є тілесність, духовність і життя. Якщо за основу всього взяти тіло, яке існує, то отримаємо напрям, який називається матеріалізмом, якщо основою світобудови будемо вважати дух – то отримаємо спіритуалізм, якщо ж за основу візьмемо життя – то отримаємо вчення, яке Гіляров називає вченням про всеєдність, або спіритуалізмом. Він відкидає як дуалізм, так і матеріалізм, спінозизм в онтологічних аспектах, на його думку, як і попередні напрями також не може бути основою для світлої думки, а тому для її обґрунтування він звертається до спіритуалізму. Спіритуалізм поділяється на два види: критичний і догматичний. Критичний спіритуалізм ґрунтується на критиці пізнання, типовим прикладом може бути творчість таких його представників, як Берклі і Кант. На відміну від критичного, догматичний принцип спіритуалізму уже встановлений, і на цьому принципі Гіляров намагається побудувати світорозуміння. Аналізуючи основні положення догматичного спіритуалізму, Гіляров виділяє в ньому три напрями:

- плюралізм – цей напрям визнає існування множинності духовних елементів і з цієї множинності будує систему світу;
- спіритуалістичний монізм – його мета показати, яким чином з єдиного духовного начала можна пояснити все різноманіття дійсності;
- синехологічний спіритуалізм – цей напрям розглядає дух як систему та визнає як єдність духовного начала, так і пов'язану цією єдністю множинність змісту. Мета полягає в тому, щоб шляхом аналізу всього духовного змісту знайти такі елементи, із яких можна побудувати ціле світорозуміння.

На думку О. Гілярова, критичний спіритуалізм для цієї мети не достатній, але і в догматичному два перших напрями також не придатні для побудови світорозуміння. Він доходить висновку, що побудувати його можна тільки на ґрунті синехологічного вчення.

Гіляров розглядає точку зору Берклі. «Спіритуалізм Берклі, як будь-який послідовний спіритуалізм, опирається на наступний погляд: ми не можемо вийти за межі духу. Вся дійсність, оскільки ми її усвідомлюємо, знаходиться в нашому духові, під зовнішніми речами розуміємо сукупність відчуттів, які постійно зустрічаються разом. Але

очевидно, що не ми самі причини уявлення про зовнішні речі. Згідно з Берклі, ці уявлення викликаються в нас Богом: ним одушевлене існування реальних речей, які є суть уявлення в духові Божому» [1, с. 27].

З основним принципом Берклі, що ми не можемо вийти за межі духу, – Гіляров погоджується, а з іншим – ні, тому що посилається на Бога для пояснення будь-чого природного – означає залишити науковий ґрунт і вводити в природне надприродний елемент. Також у Берклі є ще один недолік, він не пояснив різниці між тим, що є, що уявляємо як реальне, та тим, що нам здається.

З Кантом Гіляров також не погоджується. Якщо стати на позицію Канта, то не можливо побудувати цілісного світорозуміння. «Якби Кант не стверджував, що існують речі в собі він став би на точку зору чистого спіритуалізму і був би послідовником, але тепер нам залишається визнати його вчення незадовільним» [1, с. 30].

Гіляров намагається побудувати на ґрунті всього минулого аналізу цілий філософський синтез. Такий синтез неможливо побудувати на принципах матеріалізму, дуалізму та вченні про всеєдність, не можливо побудувати і на принципах критичного, а також догматичного спіритуалізму у формі плюралізму та монізму, а можливо побудувати тільки на ґрунті синехологічного напрямку, який визнає за першооснову дух як множинність, що перебуває в єдності. «Все в одному, і одне в усьому, роздрібнене в єдиному, і єдине в роздрібненому – ось єдина точка зору на Всесвіт» [1, с. 122], – проголошує Гіляров.

Джерела такого розуміння світу Гіляров знаходить у поглядах відомого німецького вченого, одного із засновників експериментальної психології Густава Теодора Фехнера. Незалежно від Фехнера, Гіляров сам дійшов до подібного світорозуміння, вважаючи його бездоганним. «Незважаючи на всі намагання, з метою перевірити себе, зруйнувати це світорозуміння, я ніяким чином не можу підкопати його: навпаки, чим далі в нього заглиблююся, тим воно здається непохитнішим...» [1, с. 39]. Щоправда, на відмінну від Фехнера, який своє вчення не подав у систематичному вигляді, Гіляров не тільки систематизує його, але і намагається знайти йому науково-філософське обґрунтування. При цьому він попереджає, що за ті чи інші положення Фехнера не може нести відповідальності, оскільки в зміст його вчення він вносить своє бачення і осмислення, опираючись на «очевидні і беззаперечні положення» [1, с. 47]. Всі вони утворюються в одній онтологічній істині: свідомість як першооснова.

О. Гіляров зазначає, що ні матерія не може розглядатися як причина духу, ні дух визнаватися наслідком матеріального. Також не

існує чогось третього, що спричиняє дух і матерію. «Дух і матерія є однією і тією ж істотою, що розглядається з різних точок зору, двома визначеннями однієї першооснови, всесвітньої свідомості... Дух є свідомість, як явище кожного живого організму, особи для себе, матерія є свідомість, як явище їх для іншого... Як різні визначення свідомості, дух і матерія, явище для себе і для іншого, внутрішнє і зовнішнє, не зводимі одне до одного, але всі вони зведені до одного спільного – всі вони суть різні визначення свідомості... поняття свідомості ширше ніж поняття духу, позаяк свідомістю передбачається і дух і матерія» [2, с. 30].

Якщо свідомість є першооснова, то зрозуміло, що все нею просякнуте, а внаслідок – все одухотворене, оскільки свідомістю передбачається одухотвореність. «Свідомість вичерпує собою увесь світ, усе просякнуте її світлом, все одухотворене і все живе – люди, рослини, наша земля і увесь всесвіт. Всесвіт – одухотворений організм, жива система, в якій кожний член існує для цілого і ціле для кожного члена. Звідси випливає, що всесвіт – одне тіло і один дух» [2, с. 30]. Будь-яка діяльність свідомості з зовнішнього боку є рух і навпаки, рух із внутрішнього боку є свідомим процесом. Тобто: будь-який фізичний процес водночас є психічним, будь-який рух є психофізичним. Світ постає як єдність матерії і духу. Всесвітня свідомість неможлива поза матеріальним світом, так само як і психічна діяльність людини неможлива без її матеріального існування. Матеріальне виражає єдність у явищі, духовне – єдність у собі. Виходячи з вищевказаного принципу всі явища дійсності Гіляров розглядає як певну психофізичну реальність, як тілесну, так і духовну. «Всесвітнє начало, що пов'язує в єдине ціле численну кількість елементів світу, і кожний з цих елементів існують як живі організми, наділені не лише зовнішнім, але і внутрішнім буттям» [3, с. 110]. Тому в останні роки у дослідженнях світогляд Гілярова оцінюється як панпсихізм.

Сутність синехологічного вчення Гілярова полягає не в одушевленні світу, а в намаганні досягнути цей світ як цілісний організм, усі процеси якого взаємопов'язані, і буття якого можливе тільки завдяки того зв'язку. Гіляров доходив висновку про тотожність буття і свідомості, про те, що навколишній світ є знанням чи символом духовної сутності.

У логіко-методологічному обґрунтуванні синехологічного спіритуалізму як цілісного світорозуміння О. Гіляров пропонував дотримуватися таких принципів: теоретичного, який вимагає спиратися на досвід, постійно розширювати його, поглиблювати, під-

вишувати, щоб перейти до тієї наддосвідної галузі, на існування якої вказують вищі помисли духу; практичного, який визнає цінним те, що відповідає принципам повного задоволення, і нецінним те, що здатне зруйнувати життєрадісність; історичного, який вимагає, щоб при формуванні світорозуміння людина дотримувалася вимог людського духу впродовж його історії. Крім цих принципів, він виокремлював ще принцип гармонії та принцип віри, що розширює знання, і знання, яке спирається на віру. Логічні прийоми, які необхідно використовувати при досягненні цілісного світорозуміння, на думку Гілярова, є звичними, але лише в одному своєрідні. Оскільки світла і радісна філософія спирається на абсолютно точні визначення, то вона подібна до математики. На неї вона схожа ще й тим, що її верховні принципи очевидні й беззаперечні. Філософія однаково користується індукцією і дедукцією, йде від часткового до загального, але, досягнувши широких узагальнень, пояснює часткове із загального, на противагу іншим побудовам, широко користується таким своєрідним методом, як аналогія.

Також можна зазначити, що вчення Гілярова про всесвітню свідомість близьке до філософського вчення Соловйова про всеєдність. Спільним витоком філософських вчень Гілярова та Соловйова є платонізм. Різниця між ними полягає в тому, що Гіляров стоїть осторонь теологічної проблематики. Всесвітня свідомість, яка інколи називається Богом, не тотожна християнському Богу. Вона взагалі не знаходить втілення в якійсь конкретній особі, залишаючись певним духовним принципом, розумом світу. Бог у Гілярова – це душа світу, це світовий закон, єдність всесвітньої свідомості, дух, що животворить всесвітній організм, а Всесвіт – тіло Бога. Отже, Гіляров залишається осторонь традицій християнсько-православної філософії з її особистісним розумінням Абсолюту. Фундамент його ідеалізму складає те саме безособове божественне начало Платона, яке В. Соловйов, вважав найістотнішою обмеженістю платонівського вчення. Обидва мислителі прагнули пояснити єдність космосу, злагодженість частин універсуму та вивчали як внутрішню, так і зовнішню сторони буття. На думку О. М. Гілярова та В. Соловйова, найвищим втіленням всеєдності є краса. «Абсолютне здійснює благо через істину у красі», цей лейтмотив соловйовської філософії цілком виразний у київського мислителя, для якого так само «істина, краса, благо – три позначення однієї і тієї ж об'єктивної сутності, і лише в усвідомлені краси душа здатна осягти цілісну і повну істину» [2, с. 33], вийти з бубання у буття.

Синехологія О. Гілярова вільна і від есхатологізму. Свою філософію він називає світлою і радісною: «Вона світла, адже за її принципом усе проникнуте світлом свідомості. Вона радісна, адже вбачає у прагненні до радості найвищий принцип світобудови; вона віддає належне усій розкоші чуттєвого світу й усім розумовим насолодам; вищою радістю вона визнає повноту життя й назагал і в цілому заперечує смерть» [1, с. 43]. Згідно із синехологічним ученням, помирає будь-яка органічна система, вилучена із всесвітнього цілого. Натомість останнє не підвладне смерті, адже все померле повертається до нового життя. На думку О. Гілярова, як наші сприйняття не зникають дощенту, входячи до наших спогадів, так душі померлих продовжують жити у всесвітній свідомості.

Хоч би якими нам не здавалися твердження Гілярова про одухотвореність рослин, планет чи всієї Сонячної системи, його вчення про всезагальну єдність є глибоко гуманістичним за своєю сутністю та спрямованістю. Етичні настанови Олексія Гілярова виходять з онтологічно обґрунтованого принципу: «Всіляка істота у всесвіті – це ти».

Можна дійти висновку, що головна думка Гілярова полягала у тому, що всесвіт є живий організм, у якому свідомість не виникає і не зникає, а існує вічно. Вона причина самої себе. Поза свідомості матерія не існує. Крім того, першоосновою і рушійною силою всього наявного є свідомість, разом з тим О. Гіляров дотримувався думки про тотожність буття і свідомості, оскільки навколишній світ становить зміст свідомості. Називаючи свою філософію синехологічним спиритуалізмом, О. Гіляров зазначав, що ця філософія світла і радісна, бо пронизана світлом свідомості, у прагненні до радості вбачає вищий принцип світобудови, віддає належне всій розкоші чуттєвого світу та всім розумовим насолодам; найвищою радістю визнає повноту життя і вчить не боятися смерті.

Література:

1. Гіляров А. Н. Введение в философию / А. Н. Гіляров. – К., 1907. – 166 с.
2. Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров / М. Л. Ткачук. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 184 с.
3. Історія філософії на Україні. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 2. – 368 с.
4. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах / І. В. Огородник, М. Ю. Русин. – К. : Либідь, 1997. – 328 с.

Рецензент – кандидат філософських наук, професор Л. А. Чекаль